

Culturele draagkracht: een antwoord op monumenten(zorg) in transitie?

Charlotte van Emstede

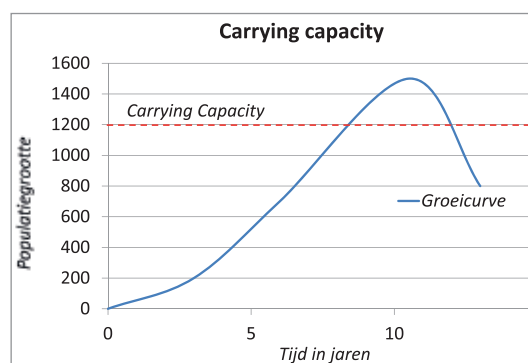
In dit essay wordt het idee van ‘culturele draagkracht’ vergeleken met *carrying capacity*, een concept dat is ontleend aan de ecologie en in aangepaste vorm wordt gebruikt in het eco-, erfgoed- en cultuurtoerisme. Uitgaande van de recente veranderingen in de monumentenzorg wordt ingegaan op de verschillende dimensies van historische gebouwen en de dynamiek van het instandhoudingsproces. Op basis daarvan worden enkele gevolgtrekkingen gemaakt voor ‘culturele draagkracht’ als kader voor de instandhouding van monumenten.¹

Carrying capacity

Het concept *carrying capacity* stamt uit 1840 en komt oorspronkelijk uit de scheepvaart. In de twintigste eeuw werd het bekend door zijn toepassing in de biologie en ecologie.² In die vakgebieden wordt het gebruikt om de ‘draagkracht’ van een gebied of populatie mee aan te geven. Het kan duiden op het maximale aantal verschillende soorten dat in een gebied kan leven zonder dat zij elkaars bestaan bedreigen. Ook wordt het gebruikt om de grootte van één populatie aan te geven die in een gebied kan leven zonder dat de natuurlijke bronnen uitgeput raken.³ Als een populatie de *carrying capacity* overschrijdt, dan zal het gebied of de biotoop degraderen en zullen de bronnen uitgeput raken (afbeelding 1).

Carrying capacity wordt onderscheiden van *cultural carrying capacity*, kortweg ook wel aangeduid als *cul-*

tural capacity.⁴ Dit begrippenpaar wordt met name gebruikt in debatten over de impact van de mens op zijn omgeving, en wel om het verbruik van voedselbronnen te kwantificeren die worden gebruikt voor de produc-

Afbeelding 1 *Carrying capacity* wordt doorgaans weergegeven in de vorm van een grafiek, waarin duidelijk is aangegeven waar haar omslagpunt of limiet ligt.

Culturele draagkracht
Op zoek naar de tolerantie voor verandering bij gebouwd erfgoed
M.C. Kuipers & W.J. Quist (red.)
© 2013 Delftdigitalpress en auteurs

tie van menselijke luxeartikelen.⁵ Op een globale schaal wordt het ook wel gebruikt om de maximale grootte van de gehele menselijke populatie mee aan te geven die op de aarde kan leven zonder dat deze uitgesput raakt.⁶

Kritiek op de (*cultural*) *carrying capacity* benadering richt zich erop dat het poogt een statische toestand te kwantificeren die bovendien theoretisch is. Als een numeriek model dat een geïsoleerde evenwichtssituatie in één gebied weergeeft, zou het ten onrechte de schijn van objectiviteit wekken. Daarnaast zou er geen rekening kunnen worden gehouden met de invloed van interne dynamische processen en wisselwerkingen met externe factoren.⁷

Carrying capacity en erfgoed

Via de debatten over de impact van de mens op zijn omgeving en het verbruik van natuurlijke energiebronnen kwam het concept van *carrying capacity* in de sfeer van het natuurbehoud en milieubeleid. Vervolgens werd het concept ook toegepast op vraagstukken die samenhangen met die beleidsterreinen, zoals ruimtelijke inrichting en de zorg om natuurlijk en cultureel erfgoed.

Vergelijkbaar met zijn toepassing in de biologie, is *carrying capacity* in het eco-, erfgoed- en cultuurtoe-

risme gebruikt om de grootte van de bezoekersstroom te bepalen die een site zou kunnen verdragen.

Met name in het kader van het beheer van wereld-erfgoed sites is op deze benadering kritiek gekomen, omdat het ten onrechte een gunstig beeld van de staat van bescherming van een site zou schetsen.⁸ Het model zou geen rekening houden met per seizoen wisselende bezoekersaantallen en de verschillen in effecten die bezoeken teweeg brengen. Voor een realistischer en betrouwbaarder beeld zouden die effecten en daaruit voortvloeiende restricties wel moeten worden ingecalculeerd, omdat dit de informatie zou geven die nodig is om keuzes op het vlak van het beheer en de ontwikkeling van die sites te kunnen maken.⁹ Die roep om een minder *ad hoc* aanpak voor het behoud en de ontwikkeling van erfgoed is gepaard gegaan met het herdefiniëren van bestaande benaderingen en principes en het verkennen van nieuwe.¹⁰

Inmiddels worden in de erfgoedsector zogenaamde *Management by Objectives* of *by Results* benaderingen steeds vaker ingezet als alternatief voor of aanvulling op *carrying capacity*.¹¹ Daarbij wordt dan gebruik gemaakt van instrumenten als *Limits of Acceptable Change* en *Heritage Impact Assessment*, die hun evenknie kennen in Nederlandse varianten zoals de *Cultuurhistorische Verkenning* en de *Cultuurhistorische Effectrapportage*.¹² Deze kennen elk een vergelijkbare opzet

Afbeelding 2 De diverse protocollen, die voor de planning en het beheer van erfgoedsites zijn ontwikkeld, stellen alle een vergelijkbare, lineaire opzet voor het besluitvormingsproces voor.

waarbij eerst het object of gebied wordt beschreven, dan bedreigingen en kansen worden bepaald en de doelstelling van de instandhouding wordt geformuleerd en ten slotte de bijbehorende koers voor acties, besluitvorming en evaluatie wordt uitgezet (afbeelding 2).

Dimensies

Met het concept van *carrying capacity*, ontleend aan de biologie en toepasbaar gemaakt voor het beheer van natuurlijke en culturele erfgoed sites, wordt een kader geboden voor de evaluatie van de staat van bescherming en beheer. Het is erop gericht om doelstellingen en daaraan gekoppelde acties expliciet te maken en de besluitvorming te stroomlijnen en minder *ad hoc* te laten verlopen. Daarnaast streeft het een lange-termijnvisie op de instandhouding van een gebouw of gebied na, met bovendien als integraal onderdeel daarvan de rol van het object of de site in het lokale sociaal-maatschappelijke weefsel en economische verkeer.

Bovenstaande invulling van *carrying capacity* biedt, met name op procesmatig vlak, interessante aanknopingspunten voor de vormgeving van het concept 'culturele draagkracht'. Het kan echter niet zonder meer worden overgezet naar een besliskader voor de instandhouding van individuele monumenten. Dat heeft te maken met wat de 'dimensies' van een bouwwerk zouden kunnen worden genoemd en met de 'dynamica' van het instandhoudingsproces.

Methodieken voor het bepalen van de 'limieten van aanvaardbare verandering' van een monument gaan bijna allemaal uit van de aard van het bouwwerk. Vaak

wordt die aard vanuit een kunst-, architectuur- en/of cultuurhistorische invalshoek verwoord in termen van *heritage values*, ofwel monumentwaarden. Voor de instandhouding van een monument als een kunsthistorisch vraagstuk is dit zeker een goed uitgangspunt. Echter, monumentenzorg is door de toenemende herbestemming van monumenten en de groeiende roep om hun verduurzaming in gelijke mate een architectonisch en bouwtechnologisch vraagstuk geworden. Daarnaast is monumentenzorg geëvolueerd tot erfgoedzorg door de nadruk op de betekenis van historische gebouwen in een sociaal-maatschappelijke context en hun belang voor aangelegenheden als menselijk welzijn, gevoelens van verbondenheid en identiteit.

Een historisch gebouw kent dan ook drie dimensies: bouwwerk – monument – erfgoed. Naast de analyse en waardering van de aard van het gebouw als monument, komen daarbij dan ook twee andere contexten van analyse en waardering, en wel die van de architectonische en sociaal-maatschappelijke analyse met een waardering in termen van respectievelijk *attributes*, ofwel kenmerken, en *significance*, ofwel betekenis.¹³

Dynamiek

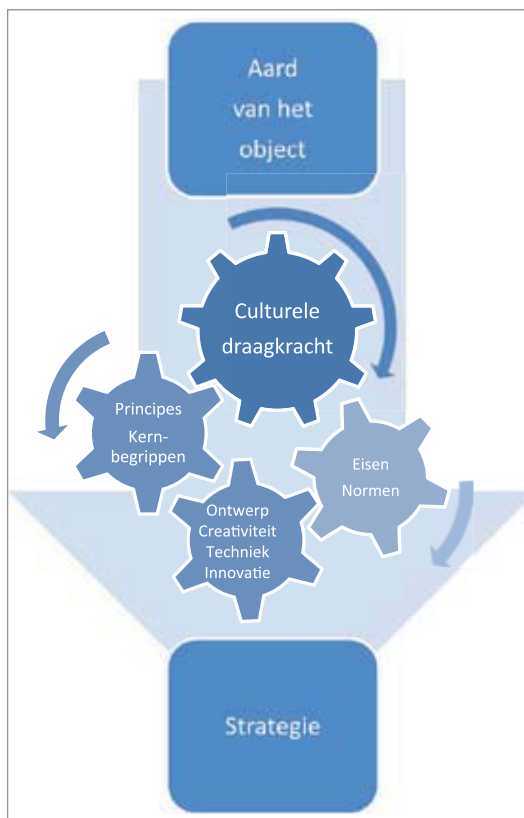
De verschillende dimensies van een historisch gebouw en de interactie tussen fysieke kenmerken, monumentwaarden en sociaal-maatschappelijke betekenis, kunnen worden beschouwd als de interne factoren die in de eerste plaats de 'culturele draagkracht' van een gebouw bepalen. In de tweede plaats wordt de 'culturele draagkracht' mede bepaald door externe invloeden. Hierbij valt te denken aan factoren die onderdeel

zijn van de planontwikkeling en -toetsing. In die processen wordt de 'culturele draagkracht' op de proef gesteld en moet wellicht worden bijgesteld.

Zo kan 'culturele draagkracht' worden gebruikt om op voorhand de grenzen aan te geven waarbinnen een ontwerp- of technisch vraagstuk kan worden opgepakt. Anderzijds kan zij op haar beurt tijdens de planontwikkeling ter discussie worden gesteld door bijvoorbeeld voortschrijdend inzicht in de effecten van bepaalde ingrepen of door onverwachte creatieve en inventieve oplossingen.

Ook kan 'culturele draagkracht' richting geven aan de keuze van welke kernbegrippen, zoals 'authenticiteit' en 'schoonheid', leidend zijn en welke van de principes, zoals 'behouden voor vernieuwen' of 'behoud door ontwikkeling', van toepassing worden geacht op de instandhoudingsopgave in kwestie. Daarentegen brengen bouwkundige normen, technische eisen en beschikbare middelen ook praktische beperkingen met zich mee en kunnen zij de grenzen van de 'culturele draagkracht' betwisten.

Samenvattend kan worden gezegd dat de 'culturele draagkracht' voortvloeit uit de huidige toestand van het monument en dat zij richting geeft aan ideeën over de ideale aanpak, maar dat zij zich evengoed onderworpen ziet aan wat realistisch en haalbaar is.¹⁴ Tezamen bepalen de interne factoren van de 'culturele draagkracht' en de interactie met externe invloeden de dynamiek van het instandhoudingsproces. Binnen die dynamiek wordt bepaald wat de instandhoudingsstrategie is die wordt gevolgd (afbeelding 3).

Afbeelding 3 Het proces van object naar instandhoudingsstrategie heeft weliswaar een lineair karakter, maar heeft tevens een interne dynamiek met iteratieve onderdelen.

Een antwoord op monumenten(zorg) in transitie?

Wat is - met het oog op de recente veranderingen in de monumentenzorg, de diverse dimensies van een historisch gebouw en de dynamica van het instandhoudingsproces - van belang bij het verder uitwerken van het idee van 'culturele draagkracht'? Vanuit wetenschappelijk oogpunt is mijn inziens nader onderzoek nodig naar en een theoretische onderbouwing van de dimen-

sies van een bouwwerk en de bijdrage die de daarbij behorende kennisdomeinen kunnen leveren. Daarbij valt te denken aan architectuurtheoretisch onderzoek naar de kennisvergaring en -toepassing door ontwerpers of naar de dynamiek van besluitvormingsprocessen.¹⁵

Om 'culturele draagkracht' in de context van het geheel en vanuit verschillende disciplines te zien, is bovendien de combinatie met praktijkgericht onderzoek raadzaam. Participatief onderzoek naar een of meerdere startende herbestemmingsopgaven is niet alleen waardevol om inzicht te krijgen in processen en relaties, maar vooral ook om de theorie direct te kunnen toetsen aan de praktijk. Dan zal 'culturele draagkracht' niet snel in dezelfde valkuil trappen als *carrying capacity* in de biologie: een statisch en theoretisch model.

*Charlotte van Emstede behaalde in 2002 haar ingenieursdiploma aan de faculteit Bouwkunde van de Technische Universiteit Delft en in 2009 haar bachelorsdiploma Wijsbegeerte aan de Universiteit van Utrecht. Zij werkte onder andere bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Adviesbureau Groen en het Bureau Monumenten & Archeologie van de gemeente Amsterdam. Thans is zij verbonden aan de afdeling RMIT. Haar promotieonderzoek is getiteld *Bouwwerk - Monument - Erfgoed: Waardestelling in de Nederlandse monumentenzorg, 1982-2009*. Hierin behandelt Van Emstede waardestelling vanuit een historische, inhoudelijke en procesmatige invalshoek en doet zij aanbevelingen voor een inhoudelijke en procedurele aanpassing van dit instrument.*

Noten

- 1 De term 'instandhouding' wordt in dit essay gebruikt als een verzamelbegrip voor de diverse onderhouds-, herstel- en bouwwerkzaamheden die kunnen worden ondernomen om een gebouw – beschermd monument of niet – te behoeden voor veroudering en verval. Zie ter vergelijking: *Burra Charter: The Australia ICOMOS charter for the conservation of places of cultural significance* 1999, art. 1.4-1.9.
- 2 Sayre, N.F., 'The Genesis, History, and Limits of Carrying Capacity'. In: *Annals of the Association of American Geographers*, 98 (2008) 1, pp. 120-134.
- 3 Ibid., p. 123-127.
- 4 Hardin, G., *Cultural Carrying Capacity*, 1986, http://www.garretthardinsociety.org/articles/art_cultural_carrying_capacity.html (last accessed 16 July 2007); Hardin, G., 'Carrying Capacity and Quality of Life'. In: *The Social Contract* 1 (1991) 4, pp. 195-196, aldaar p. 195.
- 5 Ibid.
- 6 Ibid.
- 7 Sayre 2008, p. 131-132.
- 8 Pedersen, A., *Managing Tourism at World Heritage Sites: a Practical Manual for World Heritage Site Managers*, Paris 2002 (World Heritage Manuals 1).
- 9 Coccossis, H. et al., *Defining, measuring and evaluating carrying capacity in European tourism destinations: Final report*, Athens December 2001, p. 20; Coccossis, H. et al., *Defining, measuring and evaluating carrying capacity in European tourism destinations: Material for a Document*, Athens 2002, p. 45.
- 10 Zie bijvoorbeeld: UNESCO, *Preliminary report on the draft Recommendation on the Historic Urban Landscape*, Paris 2010; UNESCO *Recommendation on the Historic Urban Landscape (HUL): Recommendation on the Historic Urban Landscape, including a glossary of definitions*, UNESCO, Paris, 10 November 2011; UNESCO, *New life for historic cities: The historic urban landscape approach explained*, Paris 2013.
- 11 Deze aanpak wordt gekenmerkt door het vooraf en door alle betrokken partijen gezamenlijk vaststellen van te behalen doelen of resultaten. Zie ook: Drucker, P.F., *The Practice of Management*, New York 1954.
- 12 Zie: ICOMOS, *Guidance on Heritage Impact Assessments for Cultural World Heritage Properties*, Paris 2011; UNESCO *Recommendation on the Historic Urban Landscape (HUL): Recommendation on the Historic Urban Landscape, including a glossary of definitions*, UNESCO, Paris, 10 November 2011.
- 13 De termen *attributes* en *significance* zijn ontleend aan respectievelijk: ICOMOS, *Guidance on Heritage Impact Assessments for Cultural World Heritage Properties*, Paris 2011; *Burra Charter* 1999, art. 1.2.
- 14 Zie ook: Appelbaum, B., *Conservation Treatment Methodology*, Oxford 2007, Section II.
- 15 Zie bijvoorbeeld: Lawson, B., *How designers think: The design process demystified*, London 1990; Lawson, B., *What Designers Know*, Oxford 2004; Kirkeby, I.M., 'Architects and Aristotle - context dependent knowledge', paper presented at the *Conference Architectural Inquiries*, Göteborg 2008; Kirkeby, I.M., 'Knowledge in the making', *Architectural Research Quarterly* 13 (2009) 3/4, 307-313; Volker, L., *Deciding about Design Quality: Value judgements and decision making in the selection of architects by public clients under European tendering regulations*, Leiden 2010 (dissertatie Technische Universiteit Delft).